

УДК 811.521'373.6

ІСТОРИК МОВИ НАКАНІШІ СУСУМУ ТА ЙОГО ПРИРОДОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ЕТИМОЛОГІЇ ЯПОНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Олена ГОРОШКЕВИЧ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича,
вул. Університетська, 1, ауд. 239, Львів, Україна, 79000,
тел.: (032) 239 47 04*

Розглянуто природоцентричні погляди Наканіші Сусуму на етимологію питомо японської лексики, зокрема соматичної.

Ключові слова: етимологія, етимологічний словник, етимон, соматизм, фітонім.

Наканіші Сусуму, широковідомий дослідник японської літератури, мови і культури, народився у Токіо 1929 року. За фахом філолог-японіст, вищу освіту здобував на філологічному факультеті Токійського університету, а також закінчив аспірантуру цього університету. Неодноразово нагороджений державними преміями за заслуги у сфері філології. Зокрема 1970 року отримав премію Академії наук Японії, 2013 року нагороджений Орденом культури за дослідження Манйошю та компаративні літературознавчі дослідження. Його визнають найвідомішим зі сучасних дослідників Манйошю. Нині очолює Музей літератури Кошінокуні, а також є почесним очільником Інституту вивчення «Манйошю» міста Нара. Обраний почесним професором Принстонського університету, університету в Торонто та низки інших університетів світу. З 1993 по 1999 рік був заступником голови японського ПЕН-клубу.

Наканіші Сусуму – автор понад ста монографій з питань японської філології, у центрі його наукових зацікавлень дослідження давніх пам'яток японської писемності, зокрема «Манйошю». Вчений продовжує магістральну лінію філологічних студій Японії, започатковану представниками кокугаку (Школи національної науки) Када но Адзумамаро, Камо но Мабучі, Мотоорі Норінага та іншими, наукові розвідки яких були закорінені у давні японські тексти.

Та попри те, що більшість його праць присвячено дослідженню давніх пам'яток японської літератури, чималу частку в науковому доробку вченого становлять роботи з етимології японської лексики. Це, зокрема, монографії «ことばの風景» («Пейзажі слова») 1999 року видання, «日本人の愛したことば» («Улюблені японцями слова») 2011 року видання тощо.

У нашій розвідці ми торкнемося питань, висвітлених у монографії «ひらがなで読めばわかる日本語のふしぎ» («Дива японської мови зрозумілі з прочитання її абеткою»), що вийшла друком 2003 року у видавництві «Шьогакукан».

У передмові автор пише про те, що японська мова увібрала у себе чималу кількість запозичень, особливо *канго*, тобто китаїзмів, але його цікавить саме *ямато котоба*, тобто питома японська лексика.

Перший розділ книги має назву «Зрозумілі з прочитання абеткою слова, народжені зі світу природи». У цьому розділі автор запропонував своє пояснення походження таких соматизмів, як 目 *ме* – ‘око’, 耳 *мімі* – ‘вухо’, 鼻 *хана* – ‘ніс’. Якщо придивитися до написання цих слів абеткою, – пише автор – стає зрозумілим, що вони нагадують щось дуже знайоме, а саме: назви рослин або їх частин.

Так 目 *ме* ‘око’ читається так само, як 芽 *ме* ‘паросток рослини’, 鼻 *хана* ‘ніс’, як 花 *хана* ‘квітка’. Щодо 耳 *мімі* ‘вухо’, то це подвоєне (оскільки маємо два вуха) 実 *мі* ‘насінина’, або ж ‘плід’. Слово 齒 *ха* ‘зуб’ має таке саме звучання, як 葉 *ха* – ‘листок’ (рослини) [1, с. 12].

Походження лексеми «око» пояснюється так: такий важливий орган сприйняття, як око, через який людина отримує переважно більшість інформації, названий так тому, що денотат лексеми-омофона «паросток» у природі є первинною сутністю.

Якщо провести паралель зі світом природи, спершу з’являється паросток 芽 *ме* (омонім 目 *ме* ‘око’), далі розквітають квіти 花 *хана* (омонім 鼻 *хана* ‘ніс’), пізніше з’являється листя 葉 *ха* (омонім 齒 *ха* ‘зуб’), і нарешті дозрівають плоди 実 *мі* (耳 *мімі* ‘вухо’), – пише Наканіші Сусуму [1, с. 14]. Маючи на меті перевірити поширеність такого підходу, ми звернулися до етимологічних словників японської мови. Автор одного з них, Масуї Каненорі, має відмінну думку, він зазначив:

目 – 語源は、メ (見る器官) で、「見ると同根です」。芽と同根説もあります。[2, с. 861].

«Щодо етимона слова 目 *ме* ‘око’ (орган зору), то він одного кореня зі словом 見る *міру* ‘бачити’. Існує також думка про спорідненість зі словом 芽 *ме* ‘паросток’, проте таке тлумачення викликає сумнів».

У Великому фразеологічному словнику японської мови подано низку споріднених зі словом 目 *ме* ‘око’ лексем, зокрема вказано і на 芽 *ме* – ‘паросток’ [3, с. 1084].

Аналогічного підходу Наканіші Сусуму дотримується й у тлумаченні походження інших лексем-соматизмів. Зокрема, назва 鼻 *хана* ‘ніс’, на думку автора, виникла як уподібнення до 花 *хана* ‘квітка’. Обґрунтовуючи таке припущення, автор зауважив, що орган одоративного сприйняття – ніс, забезпечуючи дихання людини, відіграє найважливішу роль у життєдіяльності людини. На його думку, три омонімічні слова японського походження 鼻 *хана* ‘ніс’, 花 *хана* ‘квітка’ і 端 *хана* ‘край, кінець, вершина’ мають спільну сему, а саме: ніс, як і квітка, так само як і вершина – це те, що найбільше «виступає»; квітка – на кінці стебла, ніс – на площині обличчя [1, с. 15].

У згаданих вище етимологічних словниках зафіксовано зв’язок слова 鼻 *хана* ‘ніс’ з 端 *хана* ‘край, кінець, вершина’, проте не вказано на його зв’язок з лексемою 花 *хана* ‘квітка’.

Походження соматизму 齒 *ха* ‘зуб’, етимологію якого Наканіші Сусуму пов’язує з 葉 *ха* ‘листок’, етимологічний словник виводить від дієслова 噛む *‘істи’*, або ж はさむ *хаса*му ‘затискати’ (口にハさむ *кучі ні хаса*му ‘бути затисненим ротом’) [2,

с. 699]. Авторів цього словника, Масуї Каненорі, не видається правдоподібним тлумачення слів 葉 ха ‘листок’ і 齒 ха ‘зуб’ як однокореневих на тій підставі, що зуб випадає, а листок опадає. Він висуває припущення, що слово 葉 ха ‘листя’ виникло з ономапопеї ヒラヒラ хіріхіра або ж ハラハラ харахара (звуконаслідування шелестіння листя) [2, с. 699].

Великий етимологічний словник японської мови наводить декілька варіантів етимонів цього соматизму, серед яких:

ヒラ (平) хіра ‘рівний’;

ハ (葉) ха ‘листок’. 抜け落ちる様子が、秋の落葉に似るところからか。

‘Можливо, за подібністю випадіння зубів до опадання листя восени’;

ハ (端) ха ‘край, кінець, вершина’;

ハ (刃) ха ‘лезо, вістря’;

ハサムの略 скорочено від хасаму ‘затискати’. 食物を上下ではさむところから (зуби стискають їжу зверху і знизу);

ハム (喰む) хаму ‘їсти’ [3, с. 894].

Не знайшли ми підтвердження в етимологічних словниках і гіпотези Наканіші Сусуму щодо походження みみ (耳) мімі ‘вухо’ від み (実) мі ‘насінина’, ‘плід’.

На позначення поняття «тіло» в японській мові функціонують дві лексеми: 体 карада і 身 мі. Перша з них, 体 карада ‘тіло’, складається, на думку автора, з кореня から кара- і суфікса だ -да. Наканіші Сусуму вказує на те, що корінь から кара-, що є спільним у словах なきがら накігара ‘останки, мертве тіло’, いもがら імогара ‘сухе бадилля картоплі’, いながら інагара ‘стебла рису’, має значення 根幹 конкан ‘стовбур і корінь’, ‘основа’ [1, с. 21].

За етимологічним словником, морфемний склад слова 体 карада збігається, тобто виділяється корінь から кара- і суфікс だ -да, проте значення кореня пояснюється як ‘скорлупа, оболонка, знята шкіра’ [2, с. 210]. Усі три джерела, на які ми посилаємося, вказують, що первинно це слово мало значення ‘мертве тіло’. Семантика слова змінилася в період середньовіччя, його почали використовувати на позначення поняття «тіло». У давній китайській мові, як вказує етимологічний словник, ієрогліф 体, що відповідає японському からだ карада ‘тіло’, мав значення ‘скелет, кістяк’. Ієрогліф 身 (японське мі мі ‘тіло’) в давній китайській мав значення ‘вагітна’ [2, с. 210].

Японська лексема 身 мі ‘тіло’ омонімічна до 実 мі ‘плід’. Відмінності між 体 карада ‘тіло’ і 身 мі ‘тіло’, як зазначає Наканіші Сусуму, полягають у тому, що 体 карада означає фізичне тіло, а 身 мі позначає тіло як психічну, духовну сутність. Тіло 体 карада зростає, набирається сили, як і стовбур рослини. Розвиток тіла 身 мі без зусиль самої людини відбутися не може. Так як дозріває 実 мі ‘плід’, так і тіло 身 мі, зростає, докладаючи до цього зусиль і набираючись досвіду. Тіло 身 мі не зазнає фізичного ушкодження, як 体 карада. Проте про 体 карада не можна сказати, як говорять про 身 мі: 身から出たさび мі кара дета сабі ‘іржа, що виходить з тіла’, коли йдеться про моральні вади людини або її аморальні вчинки. Вирази з лексемою карада: 体が丈夫 карада га джьообу ‘тіло здорове’, 体を壊す карада о кавасу ‘зруйнувати тіло, зашкодити здоров’ю’ – засвідчують, що ця лексема використовується, коли йдеться про функції або стан організму у фізичному сенсі [1, с. 21, 22].

Проводячи паралелі між світом природи і людиною в архаїчній свідомості японців, Наканіші Сусуму зауважує, що в Коджікі (найдавнішій пам'ятці 812 року) руки і ноги людини позначаються лексемою 枝 еда 'гілки'. Окремі лексеми 手 те 'рука' і 足 аші 'нога' з'являються в період Нара (710–794 роки) [1, с. 23].

Щодо лексеми ち (血) чі 'кров', дослідник зауважив, що ち чі є тотожним елементом у словах ちち (父) чічі 'тато', ち (乳) чі 'грудне молоко', ちから (力) чікара 'сила' тощо, і має значення життєдайної таємної сили, дещо загрозової для людини [1, с. 29].

За етимологічним словником, ち (血) чі 'кров' має зв'язок зі словами いのち (命) іночі 'життя', くち (口) кучі 'рот' [2, с. 569].

Завершення життєвого циклу і для людини, і для рослин позначає лексема 死ぬ шіну – помирати, проте помирання має певні етапи. Смерть людини позначається лексемою 死ぬ шіну, а помирання рослини позначає лексема しなゆ шінаю, яка складається з しな шіна + ゆ ю. У цьому слові しな шіна (або по-іншому це 萎れる шіореру 'в'янути'), називає стадію зменшення вологи [1, с. 43].

Наканіші Сусуму висловив думку, що смерть людини – це те саме, що 萎れる шіореру, тобто 'втрачати вологу, в'янути'. Він пише, що しなゆ шінаю (стосовно рослин), 死ぬ шіну (стосовно людини) – це не остаточна стадія припинення життя. Це означає зневоднення, втрату вологи, але не остаточну смерть. Остаточна смерть для рослини – це 枯れる кареру 'засохнути', остаточно втратити вологу, втратити життя. В *кого* (давньояпонській мові) поняттю 枯れる кареру 'засохнути' відповідала лексема 枯る кару. Ця лексема записувалася ще й іншим ієрогліфом – 離る кару. Враховуючи семантику відповідного ієрогліфа (離れる ханареру 'віддалятися'), Наканіші Сусуму зауважив:

「文字どおり、何かが離れて失われることを表します。じつは、人の体から魂が離れることを「かる」といい、「離る」とかきます。」 [1, с. 44].

«Відповідно до ієрогліфів, (кару) виражає те, що щось, віддаляючись, втрачається. Насправді словом «кару» називається те, що душа людини віддаляється від тіла».

Отже, давні японці словом かる кару позначали як втрату вологи рослиною, так і відділення душі від тіла [1, с. 45]. Тобто цим словом називали останню стадію помирання як рослин, так і людини. Мертве тіло називалося 亡骸 накігара. Куди ж від людини віддалялася її душа? Вона поверталася в країну 根の国 не но куні, яка, за віруваннями давніх японців, була за морем. Мертве тіло 草むらに放っておきました кусамура ні ханатте окімасіта 'викидалося в зарості' [1, с. 46] (обряд спалювання померлого прийшов у Японію разом із буддизмом).

Слово старої мови はふる хафуру означало 'поховання'. Той ієрогліф, який був підібраний до слова はふる хафуру, має елементи: трава+ смерть+ трава. (сучасне 葬る хо:муру). Тобто, і *ямато котоба* (питомо японська лексика), і ієрогліф мали значення: 'і над травою, і під травою – мертве тіло'. Уявлення про смерть як скверну, ふうじょう фу:дзьо:, що ми бачимо у міфі про Ідзанагі і Ідзанамі, сформувалося під впливом буддизму. Уявлення про смерть давніх японців було іншим. Отже, душа поверталася в 根の国 не но куні, а тіло віддавалося землі [1, с. 46].

Наприкінці нашого короткого огляду наведемо ще одне положення з книги, хоча воно й не має безпосереднього стосунку до заявленої теми статті. Наканіші Сусуму, посилаючись на іншого дослідника, Маруяма Масао, навів цікаву думку про розрізнення культур на основі розрізнення релігійної свідомості, що своєю чергою відображається у мові. Зокрема він говорить про відмінності культур *なる* *нару* (стати, настати), *生む* *уму* (народжувати) і *つくる* *цукуру* (творити). На основі аналізу текстів про створення світу етноси з монотеїстичним типом релігійної свідомості (християнство, іудаїзм, мусульманство) відносять до типу *つくる* *цукуру* – творити, а етноси, за релігійними уявленнями яких світ був народжений в результаті діяльності богів, відносять до типу *生む* *уму* – народжувати [1, с. 41].

Тексти автохтонної релігії Японії синто – 神話 *шінва* проголошують народження світу наслідком присутності певної всюдисущої містичної релігійної сили. За давніми синтоїстськими міфами, боги не лише не народжували природу, але й самим своїм існуванням завдячують містичній силі природи. Людина не намагається скеровувати чи стримувати цю силу, а, навпаки, ця природна сила і є джерелом високого творення. Таке сприйняття формує усвідомлення того, що існує воля, яка значно перевищує волю людини. Як би там не було, але й боги, які створили Японію, постали завдяки цій силі. Саме тому японців визначають як представників культури *なる* *нару* – стати, настати [1, с. 41].

Вже з цього короткого огляду праці Наканіші Сусуму, як нам здається, можна зробити деякі висновки про світоглядні позиції дослідника. Ми бачимо, що на відміну від поширеного в європейській традиції антропоцентричного погляду на світ і на процеси номінацій у ньому, японський учений дотримується природоцентричного підходу.

Науковець досліджує давні тексти японської писемності і, очевидно, таке бачення значною мірою можна пояснити впливом синтоїзму. Адже, як зазначив дослідник синто А. Накорчевський, ця релігія належить до общинного типу, головною рисою якого є відсутність чіткої межі між людським і природним. Людина ще не виокремлює себе з довколишнього світу [4, с. 14].

Метою нашої розвідки було ознайомлення українського читача з деякими поглядами японського науковця, відмінних від загальноприйнятих у європейській традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 中西進 『ひらがなでよめばわかる日本語のふしぎ』 小学館 2003 のち新潮文庫
2. 日本語源広辞典。増井金典。東京：ミネルウェア書房。—2011。 — 946.
3. 日本語源大辞典。前田富よし。東京：小学館。2009。 —1273.
4. Накорчевский А. А. Синто / А. А. Накорчевский. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 1003. – 443 с.

*Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017
прийнята до друку 15.05.2017*

NAKANISHI SUSUMU AS A HISTORIAN OF LANGUAGE AND HIS SCIENTIFIC VIEWS ON THE ETYMOLOGY OF THE JAPANESE VOCABULARY

Olena HOROSHKEVYCH

*Ivan Franko National University of Lviv,
Professor Yaroslav Dashkevych Department of Oriental Studies,
1, Universytetska St., room 239, Lviv, Ukraine, 79000,
tel.: (+38 032) 2394704*

The article deals with the Nakanishi Susumu scientific views on the etymology of the Japanese language in particular somatic words. Nakanishi Susumu is a scholar of Japanese literature, particularly of the *Man'yōshū*. He has been called probably the greatest living scholar of this ancient literary anthology in Japan. Without regard to that majority of his scientific studies of literature his scientific personal interests enter also the question of linguistics in particular to etymology of the Japanese vocabulary. This article concerns Nakanishi Susumu views on the etymology of the Japanese somatic words which are outlined in the book «ひらがなで読めばわかる日本語のふしぎ» (Japanese wonder if read it with hiragana). In his opinion the origin of such word as *me* (eye) is related to word *me* (sprout), word *mimi* (ear) to *mi* (seed), word *hana* (nose) to *hana* (flower), word *ha* (tooth) to *ha* (leaf). The attention of the scientist focuses on the origin of such word as *mi* (body) and *karada* (body) and the semantic differences between them. The book cites other interesting parallel between the world of nature and human recoded in the language. Familiarization with the book makes it possible to draw some conclusions about the differences in the views of the scientist from the widespread anthropocentric view of the world in the European tradition and on the processes of nomination.

Keywords: etymology, etymological dictionary, etymon, somatic word, fiton.